

УДК 332.1:330.15

Марія Ільїна Державна установа «Інститут економіка природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

Maria Iliina

Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

DIFFERENTIATION AND ECONOMIC APPROACHES TO USE NATURAL RESOURCES OF RECREATION IN UKRAINE

У статті викладено основні проблеми розвитку вітчизняної туристично-рекреаційної галузі. Наведено й обґрунтовано результати групування адміністративних районів України за показником питомого природно-рекреаційного ресурсу, проаналізовано його регіональні відмінності. Здійснено порівняльний аналіз забезпеченості регіонів природно-рекреаційними ресурсами та санаторно-курортними й оздоровчими закладами. Описано особливості міграції населення з туристично-рекреаційною метою.

In the article key challenges of the national sector of tourism and recreation are stated. Data on grouping administrative districts of Ukraine by specific natural-recreational resource value is outlined and interpreted and the regional differences are analyzed. Available natural-recreational resources and spa facilities are cross-analyzed in the regions. Inside migrations of people for tourism and recreation are described.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Туристично-рекреаційна галузь є невід'ємною частиною економіки більшості країн світу. Туристичному сектору притаманні швидке і стабільне зростання економічних показників, значні обсяги інвестицій та стимулювання ринку праці. За даними Світової туристичної організації ООН, 2010 року доходи від туризму становили 693 млрд. євро, а кількість туристичних подорожей сягала 940 мільйонів. Згідно з повоєнною статистикою, ці показники стабільно зростають на 5–6 % щороку. Туристична галузь продукує 5% світового ВВП, їй належить 6–7% робочих місць [1]. У суспільному відношенні туризм і рекреація сприяють оздоровленню і відновленню трудового потенціалу людських ресурсів, раціоналізації вільного часу населення, його фізичному та емоційному збагаченню, зміцненню соціальних зв'язків, вихованню культурної та релігійної толерантності.

Україні притаманні низький рівень розвитку туристично-рекреаційної галузі та незначна частка туристів. Як форма дозвілля щорічні туристичні подорожі з метою відпочинку та оздоровлення є невід'ємною ознакою приналежності до середнього класу [2, 3]. Однак в Україні, згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, 2011 року, як і попереднього, переважна більшість громадян (66%) не планувала відпочивати влітку взагалі, лише 16% збиралися на відпочинок до Карпат, Криму та інших курортних місць та 1% – за кордон [4].

Відсутність попиту на туристично-рекреаційні послуги зумовлена низьким рівнем життя населення. Так, за індексом людського розвитку з урахуванням ВВП на душу населення та нерівності в розподілі доходів Україна посідає 83-тє місце у світі [5]. Про низький рівень доходів та бідність свідчать дані щодо недостатнього споживання населенням основних продуктів харчування на тлі того, що продовольчі витрати перевищують половину сукупних витрат домогосподарств [6]. У таких умовах попит на туристичні послуги, які не належать до першочергових потреб людини, не має перспектив зростання.

У комплексі з обмеженістю витрат домогосподарств на відпочинок та оздоровлення вітчизняній туристичній галузі притаманні низька якість послуг, нерозвиненість мережі ліцензованих санаторно-курортних закладів та супутньої інфраструктури (транспорту, торгівлі, системи охорони здоров'я та громадського харчування). Порушення забезпеченого Конституцією України права кожного громадянина користуватися природними ресурсами включно з морськими та річковими узбережжями призводить до необґрунтованої монополізації вітчизняного ринку туристичних послуг та перешкоджає розвитку мережі приватних закладів відпочинку. Установленню неаргументовано високої ціни відпочинку й оздоровлення на вітчизняних курортах сприяють бідність місцевого населення, високий рівень безробіття, негативні демографічні процеси. Правова і соціальна незахищеність туристів, незадовільний екологічний стан природно-рекреаційних ресурсів, несправедливе співвідношення ціни та якості туристичних послуг утворюють комплекс проблем розвитку вітчизняної туристичної галузі.

Розвиток туристично-рекреаційної галузі в Україні неможливий без системних економічних перетворень: підвищення рівня життя населення, гарантування прав власності, вільної та чесної конкуренції на ринку туристичних послуг, розвитку супутніх галузей виробництва. Власне туристична галузь потребує значних капіталовкладень у розвиток інфраструктури, регламентації процесу надання туристично-рекреаційних послуг і стимулювання приватної ініціативи.

Туристично-рекреаційна сфера гостро потребує створення нових та оптимізації мережі існуючих санаторно-курортних і оздоровчих закладів. У свій час більшість вітчизняних санаторно-курортних комплексів створено без належного врахування нерівномірності розміщення природно-рекреаційних ресурсів. На практиці намагання максимізувати ренту й екстенсивно збільшувати прибуток від надання туристичних послуг призводить до

перевикористання, виснаження і деградації природно-рекреаційних ресурсів в одних регіонах (узбережжя Криму, Одеської області) та недовикористання – в інших (Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Миколаївській, Закарпатській, Львівській областях).

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. Дослідження стану, особливостей функціонування і перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери вимагають порівняльного аналізу економічної ефективності використання ресурсів галузі з оцінкою природно-рекреаційного потенціалу України. Найбільш глибоко і системно теоретичні питання оцінки й розвитку рекреаційних ресурсів, планування і розміщення територіально-рекреаційних систем викладено у працях О. Берлянта, С. Генсірука, М. Долишнього, М. Ігнатенка, М. Нудельмана, М. Реймерса, В. Руденка, І. Синякевича, С. Харічкова, Л. Чернюк, Л. Черчик, О. Шаблія та багатьох інших.

Мета статті. У межах дослідження питомого природно-рекреаційного ресурсу адміністративних регіонів України, його диференціації та економічної ефективності використання здійснено на основі комплексного підходу В. Руденка до оцінювання природо-ресурсного потенціалу територій [7]. У його працях цей потенціал оцінено у грошовому вигляді на основі таких показників, як площа курортно-рекреаційних територій, обсяги наданих послуг санаторно-курортних та оздоровчих закладів, потреби населення регіону в туристично-рекреаційних послугах, запаси та обсяги експлуатації мінеральних вод і лікувальних грязей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Попередньо питомий природно-рекреаційний ресурс оцінювався за даними схем-прогнозів розвитку і розміщення продуктивних сил областей України на період до 2015 року [8], де наведено компонентну структуру природо-ресурсного потенціалу територій та його продуктивність у грошовому вимірі. На основі цих даних потенціал визначено у цінах 2011 року з урахуванням показника дефлятора ВВП за даними Держслужби статистики України. Оскільки продуктивність природно-ресурсного потенціалу безпосередньо залежить від площі адміністративного району або області (коефіцієнт кореляції – 0,77), також обраховано питомий природно-рекреаційний ресурс (потенціал у розрахунку на 1 км² площі території). Перевірка надійності та уточнення статистичних даних [9] дозволили поліпшити оцінку природно-рекреаційного потенціалу областей на 6% (за допомогою коефіцієнта відтворюваності Гуттмана [10]).

Розраховані таким способом показники питомого природно-рекреаційного ресурсу адміністративних районів України групувалися за показником коефіцієнта варіації ($\leq 33\%$) всередині кожної частини (групи) попередньо впорядкованих об'єктів (табл. 1). Перевагою цього методу групування є можливість застосування для великої кількості об'єктів та за відсутності попереднього знання про структуру даних і спеціальних вимог щодо кількості груп, їхніх меж та кількості об'єктів у групах [11].

Таблиця 1

Результати групування адміністративних районів України за показником питомого природно-рекреаційного ресурсу*

Група та ознака показника	Межі групи, тис. грн./км ² **	Кількість адміністративних районів у групі	Частка групи в загальній структурі, %	Коефіцієнт варіації значень показника в групі, %
1 – низький	2,2–10,9	162	33,1	32,3
2 – середній	11,0–34,9	213	43,5	32,6
3 – високий	35,0–99,9	85	17,3	31,8
4 – надвисокий	100,0–300,0	30	6,1	32,2

* Джерело: розроблено автором.

** За станом на липень 2011 року.

У цілому Україна має середній рівень забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами зі значною варіативністю показника по регіонах (областях): питомий природно-рекреаційний ресурс держави становить 30,36 тис. грн./км², коефіцієнт варіації розподілу – 76%, розподіл несиметричний (коефіцієнт асиметрії = 3,2). Найвищий рівень забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами мають Закарпатська область (112,9 тис. грн./км²) та АРК (82,5), найнижчий – Кіровоградська і Житомирська (11,3 та 11,4 тис. грн./км² відповідно). Для адміністративних районів показник питомого рекреаційного ресурсу варіюється від 296,5 (Білгород-Дністровський район Одеської області) до 2,2 тис. грн./км² (Сланецький район Миколаївської області).

Найвищі показники забезпеченості природно-рекреаційним ресурсом має Закарпатська область, де вісім із тринадцяти районів відносяться до четвертої, найвищої групи показника: Берегівський (151 тис. грн./км²), Виноградівський (101), Іршавський (103), Міжгірський (134), Мукачівський (189), Свалявський (175), Ужгородський (140) та Хустський (142 тис. грн./км²). Це зумовлено високим рівнем наявності природних лікувальних вод та вагою цього показника у формулі розрахунку природно-рекреаційного потенціалу. Також великі показники спостерігаються в АРК, Донецькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Харківській та Чернівецькій областях, які належать до третьої групи, а решта – 16 областей – до другої (табл. 2).

Таблиця 2

Показники питомого природно-рекреаційного ресурсу регіонів України*

Область	Питомий природно-рекреаційний ресурс, тис. грн./км ² **	Група показника	Кількість районів у групі			
			1	2	3	4
АРК	82,5	3	0	5	6	3
Вінницька	13,2	2	18	8	1	0
Волинська	15,9	2	7	8	1	0
Дніпропетровська	33,3	2	2	13	4	3
Донецька	47,9	3	1	8	7	2
Житомирська	11,4	2	12	10	1	0
Закарпатська	112,9	4	0	0	5	8

Запорізька	23,7	2	9	7	4	0
Івано-Франківська	47,6	3	0	2	11	1
Київська	37,7	3	4	13	6	2
Кіровоградська	11,3	2	13	8	0	0
Луганська	28,1	2	4	9	5	0
Львівська	40,9	3	0	10	9	1
Миколаївська	14,3	2	14	1	4	0
Одеська	56,2	3	11	8	3	4
Полтавська	13,4	2	11	13	1	0
Рівненська	12,3	2	8	6	2	0
Сумська	13,2	2	8	10	0	0
Тернопільська	16,5	2	3	14	0	0
Харківська	41,8	3	8	8	7	4
Херсонська	12,0	2	12	4	2	0
Хмельницька	14,0	2	11	9	0	0
Черкаська	24,1	2	1	17	2	0
Чернівецька	35,3	3	0	8	2	1
Чернігівська	20,1	2	6	14	2	0

* Джерело: розроблено автором.

** За станом на липень 2011 року.

Усередині регіонів природно-рекреаційний ресурс представлено нерівномірно. Найвищі показники (четверта група) мають Кіровський, Сакський, Сімферопольський, Чорноморський райони АРК; Дніпропетровський, Петриківський, Царичанський – Дніпропетровської; Новоазовський, Першотравневий – Донецької; Києво-Святошинський, Обухівський – Київської; Стрийський – Львівської; Білгород-Дністровський, Біляївський, Іванівський, Комінтернівський – Одеської; Дергачівський, Коломацький, Печенізький, Харківський райони Харківської області. Найгірше (переважають райони першої групи показника) цими ресурсами забезпечені Житомирська область (12 із 23 районів, або 52%), Вінницька (18 із 27, або 67%), Кіровоградська (13 із 21, або 62%), Миколаївська (14 із 19, або 74%), Рівненська (8 із 16, або 50%), Херсонська (12 із 18, або 67%), Хмельницька (11 із 20 районів, або 55%).

У наступній частині дослідження проаналізовано зв'язок між забезпеченістю регіонів України природо-рекреаційними ресурсами та розвитком системи санаторно-курортних і оздоровчих закладів (рис.).

Коефіцієнт кореляції Пірсона, розрахований як ступінь зв'язку між питомим природно-рекреаційним потенціалом регіону та кількістю розташованих на його території санаторно-курортних і оздоровчих закладів, становить лише 0,47. Коефіцієнт варіації кількості санаторно-курортних і оздоровчих закладів у регіонах України дорівнює 118%. Ці та інші дані – розподіл санаторно-курортних закладів на 100 тис. постійного населення регіону, слабкий зв'язок між кількістю закладів та мешканців регіону (0,46) – свідчать про неузгодженість існуючої системи розташування санаторно-курортних і оздоровчих закладів із наявними природно-рекреаційними і трудовими ресурсами.

Аналіз даних щодо міграції дітей віком до 17 років з метою оздоровлення в санаторно-курортних і оздоровчих закладах 2009–2010 років продемонстрував, що переважна більшість українських дітей

оздоровлюються не там, де містяться найбагатші природні рекреаційні ресурси, а в регіонах свого постійного проживання (коефіцієнт зв'язку між кількістю дітей регіону, що оздоровлювалися в санаторно-курортних і оздоровчих закладах протягом року, і тих, які оздоровлювалися в регіоні свого постійного проживання, становить 0,81). Натомість, коефіцієнт кореляції між кількістю дітей, що відпочивали в регіоні постійного проживання, та питомим природо-рекреаційним ресурсом регіону дорівнює 0,21; між кількістю дітей, які відпочивали в регіоні постійного проживання, та чисельністю санаторно-курортних і оздоровчих закладів – 0,63. Це свідчить про те, що вибір регіону відпочинку й оздоровлення зумовлюється не багатством природних рекреаційних ресурсів, а територіальною близькістю і розвиненістю мережі санаторно-курортних і оздоровчих закладів (табл. 3).

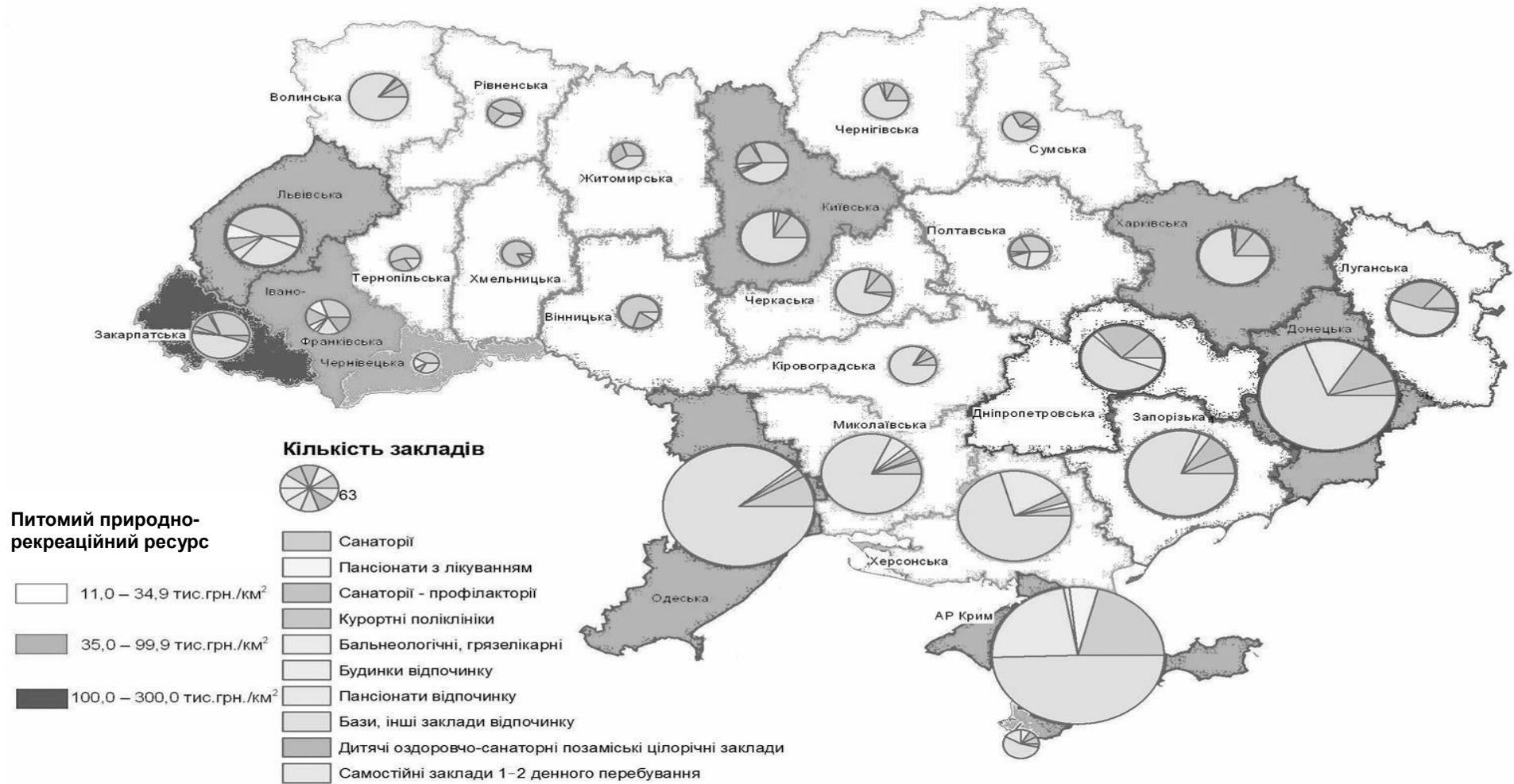

Рис. 1. Забезпеченість регіонів України природно-рекреаційними ресурсами та санаторно-курортними закладами, 2009–2010 рр.

Показники міграції дітей віком до 17 років з метою оздоровлення в санаторно-курортних і оздоровчих закладах протягом 2009–2010 років*

Регіон	Усього відпочило дітей з області, чол.	Діти, що відпочивали в регіоні постійного проживання	
		чол.	від загальної кількості дітей, які відпочили, %
АРК	18 522	16 706	90,2
Вінницька	16 810	7 096	42,2
Волинська	14 429	5 626	39,0
Дніпропетровська	48 221	17 439	36,2
Донецька	79 333	60 186	75,9
Житомирська	15 135	3 395	22,4
Закарпатська	6 751	2 277	33,7
Запорізька	29 372	20 120	68,5
Івано-Франківська	13 333	5 170	38,8
Київська	44 432	8 165	18,4
Кіровоградська	6 590	693	10,5
Луганська	18 442	5 792	31,4
Львівська	17 217	3 439	20,0
Миколаївська	18 816	12 767	67,9
Одеська	20 376	16 111	79,1
Полтавська	14 898	4 453	29,9
Рівненська	23 420	5 811	24,8
Сумська	10 514	3 656	34,8
Тернопільська	8 292	3 029	36,5
Харківська	26 007	8 817	33,9
Херсонська	13 393	8 676	64,8
Хмельницька	8 173	2 669	32,7
Черкаська	19 096	10 181	53,3
Чернівецька	6 096	1 253	20,6
Чернігівська	12 916	4 626	35,8
М. Київ	51 370	8 118	15,8
М. Севастополь	5 554	3 553	64,0

* Джерело: розраховано за даними [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Україні властива значна регіональна різноманітність забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами. Найвищі показники мають АРК, Закарпатська, Донецька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська області. Регіони з низьким показником питомого природно-рекреаційного ресурсу переважно мають багаті природні ресурси та, відповідно, перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі. Існуюча у більшості областей система розміщення санаторно-курортних і оздоровчих закладів не відповідає наявним природно-рекреаційним і трудовим ресурсам. На вибір користувачами туристичних послуг регіону відпочинку й оздоровлення впливають не стільки багатство і різноманітність природних рекреаційних ресурсів, скільки територіальна близькість і розвиненість мережі санаторно-курортних і оздоровчих закладів.

Низька ефективність і недовикористання регіональних ресурсів туристично-рекреаційної сфери України не в останню чергу зумовлені необґрунтовано різкою територіальною диференціацією господарського використання рекреаційного потенціалу морських узбережь на користь Кримського півострова, недостатнім застосуванням курортно-рекреаційного потенціалу Херсонської, Запорізької, Донецької і Миколаївської областей, а також недооцінкою рекреаційно-оздоровчих можливостей бальнеологічних ресурсів.

Література

1. *Unwto tourism highlights. 2011 edition / Unwto. – Unwto, 2011. – 12 p.*
2. *Charoentakulpeeti W. Middle-class travel patterns, predispositions and attitudes, and present-day transport policy in bangkok, thailand / Charoentakulpeeti W., Sajor E., Zimmermann W. // Transport reviews. – 2006. – Vol. 26, Issue 6. – P. 693–712.*
3. *Fussell P. Class: a guide through the Americans status system / Paul Fussell. – New York: Touchstone, 1992. – 208 p.*
4. *Як планують відпочивати українці [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/ua/news/view-84.html>.*
5. *Human development report 2010. The real wealth of nations: pathways to human development / Undp. – Undp, 2010. – 238 p.*
6. *Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – К.: Держкомстат України, 2011. – 39 с.*
7. *Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України: [монографія] / Руденко В. П., Вацеба В. Я., Соловей Т. В. – Чернівці: Рута, 2001. – 268 с.*
8. *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Черкаської області на період до 2015 року. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 204 с.*
9. *Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал: серія оцінкових картосхем. Ч. 3. / Руденко В. П. – Чернівці: Рута, 2005. – 248 с.*
10. *Manheim J. empirical political analysis: research methods in political science. Fifth edition / Manheim J., Rich R., Lars W. – London: Longman, 2001. – 464 p.*
11. *Guilford J. Fundamental statistics in psychology and education. Sixth edition / Guilford J., Fruchter B. – New York : McGraw-hill, 1978. – 576 p.*
12. *Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: стат. бюл. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 10–34.*